

KÖZLEMÉNYEK

Johannes de Kupferberg, az Academia Istropolitana tanára. Klaniczay Tibornak a pozsonyi egyetemről szóló legfontosabb tanulmánya több mint húsz évvel ezelőtt látott napvilágot.¹ Több alkalommal is megpróbálta a Mátyás korabeli egyetemről és a Vitéz körüli tudósok contuberniumáról szóló tudásmorzskákat összegyűjteni, ám a legtöbb hasonló témájú írása csak halála után jelent meg.² Ez természetesen nem azt jelenti, hogy e tanulmányok befejezetlenek volnának, inkább úgy fogalmaznánk: nyitva hagytak számos kérdést, megoldatlan problémát az utódok számára.

Az Academia Istropolitana ügye a mai napig zavarbaejtően feldolgozatlan és tisztázatlan. Ez nem csak annak köszönhető, hogy az egyetem matrikulái és aktái elvesztek; a feldolgozásba bevonandó források rendezetlenségének legalább ilyen meghatározó szerepet kell tulajdonítanunk. Jellemző az is, hogy a téma kutatói már szinte a kezdetektől fogva a bécsi egyetemnek (mint a pozsonyi egyetem sororjának) az aktáit hívták segítségül további adatok felderítése végett. Így derült fény például arra, hogy Vitéz 1471 nyarán a bécsi teológiai karhoz fordult segítségért, hogy Matthias Grueber de Meidling és Laurentius de Krumpach, azaz Krumpach Lőrinc gyorsított eljárással végezhessek el teológiai tanulmányaikat, illetve Krumpach kötelező előadásait már a pozsonyi egyetemen tarthassa.³

Az egyetemi akták kutatásában nagy fellendülést hozott Paul Uiblein kezdeményezése, a bécsi egyetemi levéltári források kiadásának és közreadásának megkezdése. Az *Acta Facultatis Artium* (a továbbiakban: AFA.) első kötete, mely az 1365–1416 közti korszakot dolgozta fel, már 1968 óta rendelkezésre állt a kutatók szélesebb körének, ám ez a pozsonyi egyetem kutatásában korai volta miatt kevésbé volt hasznosítható.⁴ Az 1416–1555 közti korszak anyagát feldolgozó kötetek csak

¹ KLANICZAY Tibor: *Egyetem Magyarországon Mátyás korában* = Irodalomtörténeti Közlemények (94.) 1990. 575–612. Halála után a kiadatlan írásai közt (!), a postumus kötetben ismét megjelent; jelen tanulmányban ezt a szövegközlést idézem, l. Uő: *Stílus, nemzet és civilizáció*. Vál. és szerk.: KLANICZAY Gábor, KÖSZEGHY Péter. Bp. 2001. Balassi Kiadó, 105–156. /Régi Magyar Könyvtár Tanulmányok 4./

² KLANICZAY Tibor: *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*. Szerk.: JANKOVICS József. Bp. 1993. /Humanizmus és Reformáció 20./ Megjelent azonban még életében a következő cikke, ám ebben nem ejt szót a pozsonyi tanárokról: KLANICZAY Tibor: *Egyetem és politika a magyar középkorban*. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: SZÉKELY György. Bp. 1984. Akadémiai Kiadó, 35–44.

³ Klaniczay Császár Mihály kiadását idézi, aki a teológiai fakultás aktáiból közölt válogatást, l. CSÁSZÁR Mihály: *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme, Oklevéltárral*. Pozsony, 1914. Eder István Könyvnyomdája, 115–117. A teológiai fakultás aktáinak teljes kiadását Paul Uibleinnek köszönhetjük, benne Vitéz és a teológiai kar leveleivel, l. UIBLEIN, Paul: *Die Akten der Theologischen Fakultät der Universität Wien*. 2. Wien, 1978. Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreich, 148, 293–297.

⁴ *Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis 1385–1416*. 1. Hrsg.: PAUL UIBLEIN. Graz–Köln, 1968. Böhlau.

2007-ben, digitális kiadványban, *Wiener Artistenregister* sorozatcímmel láttak napvilágot Thomas Maisel és Ingrid Matschinegg gondozásában.⁵ Az akták tartalmazzák a vizsgák (Determination)⁶ időpontjait, a vizsgákra bocsátottak és a vizsgáztatók névsorát, valamint az előadások (Vorlesungen) címeit és előadóit. A szöveg gondozóit dicséri, hogy minden egyes diák és tanár nevével szerepel az első említésnél a további említések sorszáma is, illetve a későbbi említésnél az első szereplés helye, így a nevek standardizálása nélkül sikerült áttekinthetővé és könnyen kereshetővé tenni az adatbázist.

Klaniczay Tibor, miután a pozsonyi egyetem jól ismert tanárait felsorolta, még két nevet említett: „Százszázalékos bizonyossággal már csupán két további tanárt nevezhetünk meg: Johannes de Cracovia, »magister artium, eiusdem facultatis decan«-t (sic!) és Johannes de Kuppferberg »artium facultatis magister«-t. Egyikük életéről és munkásságáról sem tudunk semmi közelebbit, nevüket csupán két 1470. június 26-án kiállított oklevélből ismerjük, ahol mint tanúk szerepelnek Johannes de Wep és Michael de Kermend pozsonyi kanonokokkal együtt⁷ – s ehhez két levéltári fondot idézett.⁸ Klaniczay óta e két név ismét a feledés homályába merült, de köszönhetően a bécsi levéltári anyag utóbbi évekbeli digitalizálásának, jelen tanulmánnyal egy apró kiegészítést illeszthetek az idézett részlet margójára.

Az AFA. II. és III. kötetének segítségével Johannes Kupferbergről szóló ismereteinket újabb adatokkal egészíthetjük ki. Ezekből úgy tűnik, hogy személyében a bécsi egyetem egyik meghatározó egyéniségét kell látnunk. Sőt rögtön két Johannes de Kupferberget is találni, akik nagyjából egyidőben működtek a bécsi egyetemen. Az *Artistenregister* szerkesztői csak a determinációra való bocsátás alapján különítették el őket, de a további adatok hozzárendelésében véleményem szerint tévedtek.

A Kupferberg (Kuppferberg, Kűpferperig, Kuppherberg, Cuppferberg, Kupferberg, Kupherberg, Kuperhersperck stb.) név mindkettejük esetében bajor származásra utal. Az idősebbik kupferbergi Johannes 1436 körül kezdhetette meg tanulmányait az artes fakultáson, ugyanis az 1438-as év téli szemeszterében, 1439. január 18-án bocsátott 35 társával együtt vizsgára, hogy a bakkalaureusi fokozatot megszerezze.⁹ A matrikulában két kupferbergi Johannes jöhet ekkor számításba, de ezek közül csak egyikőjük érte el a bakkalaureusi fokozatot. Az első, Johannes Köteldorfer de Kupferberg 1435. október 13-án¹⁰ pauperként matrikulált a rajnai natióba,¹¹ a másik, Johannes Hunnsel de

⁵ AFA. II. (1416–1447), AFA. III/1. (1447–1471), AFA. III/2. (1471–1497) és AFA. IV. (1497–1555). Hrsg.: Thomas MAISEL, Ingrid MATSCHINEGG. Wien, 2007. Archiv der Universität Wien. A kiadványok az egyetemi levéltár honlapján érhetőek el: <http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/> [Utolsó letöltés ideje: 2011. 11. 20.]

⁶ A korabeli bécsi egyetem tudományos fokozatai a párizsi egyetemet követték; a fokozatok közti tevékenységről, a vizsgákról, így pl. a determinációról l. UIBLEIN, Paul: *Mittelalterliches Studium an der Wiener Artistenfakultät. Kommentar zu den Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis 1365–1416*. Wien, 1987. Wiener Universitätsverlag, 68–109. Vö. BAUR, Sebastian: *Vor vier Höllenrichtern... Die Lizenzats- und Doktorpromotionen an der Juristischen Fakultät der Universität Heidelberg /Rechtshistorische Reihe 391./ Frankfurt am Main, 2009. Peter Lang, 5–6.*

⁷ KLANICZAY: *i. m.* 2001. (1. jegyzet) 116.

⁸ OL DI 88494; DI 88505.

⁹ AFA. II. 117.

¹⁰ Uiblein figyelmeztet, hogy ezek a dátumok (október 13. és április 14.) többnyire csupán hozzávetőlegesek, l. UIBLEIN, Paul: *Die Wiener Universität, ihre Magister und Studenten zur Zeit Regiomontans*. In: Uő: *Die Universität Wien im Mittelalter*. Wien, 1999. Wiener Universitätsverlag, 410. /Schriftenreihe des Universitätsarchivs 11./

¹¹ *Die Matrikel der Universität Wien 1377–1450*. 1. Graz–Köln, 1956. Böhlau, 190. Johannes Koeteldorffer de Kupferberg p.

Chupferberg pedig 2 groschent¹² fizetett be ugyanoda tandíjként 1436. április 14-én.¹³ A determinációra való bocsáttatásról szóló rovatból az is kiderül, hogy ez idő tájt anyagi gondokkal küszködött,¹⁴ de ez alapján nem lehet eldönteni, melyikükről van szó. Én azonban azt valószínűsítem, hogy inkább Johannes Hunnselről kell beszélnünk, mivel a bakkalaureusi fokozat megszerzéséhez szükséges idő az ő stúdiumainak idejéhez áll közelebb. Anyagi gondjai egyébként nem oldódtak meg, ugyanis még 1441 téli szemeszterében, egészen pontosan 1442. március 12-én is, amikor az inceptióra, azaz a magiszteri fokozat elnyerésére került sor, ott szerepel a neve mellett a jelzés, miszerint a tandíjai befizetésével gondja akadt.¹⁵ 1442-től – immár magiszterként – az egyetemen felolvasásokat tartott, majd a nyári félévben a *Summa Iovis* című rövid verses ars dictandit olvastatta,¹⁶ 1443-ban a nyári szemeszterben az *Analytica posteriorát*,¹⁷ 1450 nyári szemeszterében pedig Arisztotelész *De animáját* oktatta.¹⁸ 1459 nyári félévében Petrus Hispanus *Tractatusának* második és harmadik könyvét,¹⁹ majd 1460-ban szintén a nyári szemeszterben Alexander de Villadei grammatikájának, a *Doctrinale puerorumnak* a második és harmadik részét olvastatta.²⁰ 1465 nyári félévében a *Summarumot*²¹ tanította, mely közelebről nem azonosítható, talán Guido Faba *Summa dictaminise*, amely a *Summa Iovis* forrása. 1476 nyarán a *Vetus arst* oktatta,²² amely a kora középkortól kezdve hozzáférhető, „régii” logikai kézikönyvek összefoglaló neve volt (*Katégoriák*, *Herméneutika*, Porphüriosz *Eiszagógéja* és Boëthius logikai művei). Ezek az olvasmányok egyértelműen filozófiai-logikai érdeklődésre utalnak.

A fiatalabbnak vélt Johannes teljes neve: Johannes Reybel, Reibel vagy Reichel Kupferbergből, ám néha ő is Johannes de Kupferberckként szerepel, míg az idősebb neve minden esetben Johannes Kupferberg.²³ Az ifjabb Johannes 1451. április 14-én matrikulált a bécsi egyetemen a rajnai natio tagjaként,²⁴ majd pontosan két év múlva, 1453. április 14-én bakkalaureusi vizsgára bocsátották,²⁵ 1455 téli szemeszterének végén, vagyis 1456 áprilisában pedig felvették az egyetem tanárai közé.²⁶ 1456-tól tehát két magiszter is tevékenyked(het)ett Johannes Kupferberg néven a bécsi egyetem ugyan-

¹² 1400 körül 2 Groschen volt a normál tandíj, vö. *Die Matrikel... i. m.* (11. jegyzet) 1: xi–xxi.

¹³ *Die Matrikel... i. m.* (11. jegyzet) 1: 193. Johannes Hunnsel de Chupferberg 2 gr.

¹⁴ A rovatban szereplő „d” jelzés utal erre, l. „der Kandidat hat wegen fehlender Geldmittel um Dispens von der Anschaffung eines Habits oder von Bezahlung der Taxen angesucht.” AFA. II. 2.

¹⁵ AFA. II. 142.

¹⁶ AFA. II. 146. Erről l. RÜDIGER, Lorenz: *The late-medieval ‘Summa Iovis’ as a case study for the use of poems as mnemonic aids*. In: *The Making of Memory in the Middle Ages*. Ed.: Lucie DOLEŽALOVÁ. Leiden, 2009. Brill, 149–159. /Later Medieval Europe 4./

¹⁷ AFA. II. 153. Erről magyarul l. GERÉBY György: *Utószó*. In: *Gennadiosz Szkolariosz, Petrus Hispanus mester logikája*. Ford.: SZABÓ Mária. Bp. 1999. Józsefvég Műhely Könyvek, 207–237.

¹⁸ AFA. III/1. 26.

¹⁹ AFA. III/1. 107.

²⁰ AFA. III/1. 116.

²¹ AFA. III/1. 144.

²² AFA III/2. 41.

²³ Megjegyzendő, hogy Joseph Aschbach, a bécsi egyetem történetének monográfusa tévesen 1460-ra teszi Johannes Reibel von Kupferberg Bécsbe való érkezését, l. ASCHBACH, Joseph: *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhundert ihres Bestehens, Festschrift zu ihrer fünfhundertjährigen Gründungsfeier*. Wien, 1865. 482.

²⁴ *Die Matrikel der Universität Wien 1450–1518/1*. 2. Graz–Wien, 1967. Böhlau, 4. Johannes Reybel de Kupfferberg 2 gr.

²⁵ AFA. III/1. 52.

²⁶ AFA. III/1. 72.

azon karán. Mivel az aktákban sokszor nem hozzák a vezetéknevet, a két személy gyakran ugyanazzal a névvel szerepel. A két kupferbergi János elkülönítése és az *Artistenregister*ben hozzájuk rendelt órák kissé össze is keveredtek, ezért szükséges, hogy különbséget tegyünk köztük, amennyire lehetséges. Feltételezésem szerint az első számú Johannes a filozófiai-logikai tárgyú művek felelőse volt, míg a második számú a csillagászaté. Emellett szólna az is, hogy csak a második Johannes inceptiójától és magiszteri működésétől fogva látunk Kupferberg neve alatt csillagászati tárgyakat, ekkortól kezdve pedig állandó jelleggel, tehát párhuzamos curriculumokat találunk.

1456-ban megkezdte az ifjabb Johannes is a tanári működését, s ez év nyarán az ismeretlen szerzőjű *Theoricæ planetarum*ot olvastatta, mely a korszak alapvető csillagászati tankönyve volt az *Almagest* mellett.²⁷ 1457-ben, 1458-ban és 1461-ben²⁸ szintén a nyári szemeszterben Euclides első könyvét oktatta,²⁹ majd 1474 nyarától ismét *Theoricæ planetarum* címen tartott előadást.³⁰ 1476-ban három teljes héten át tartott egy disputája.³¹ 1475 nyarán ismét Euclides első könyvét tanította,³² majd 1477 nyarán Ptolemaiosz *Centiloquiumát*,³³ 1479 nyarán pedig a *Sphaera materialist*,³⁴ mely alatt minden bizonnyal a skolasztikus Johannes de Sacrobosco *Tractatus de sphaeráját* kell érteni. Ezek az olvasmányok kétségtelenül azt bizonyítják, hogy az ifjabb Johannes csillagászként működött. Hogy mennyire elismert alkotónak és tanárnak számított e tudományterület képviselői közt, jól mutatja, hogy mikor Peurbach munkáit Georg Tannstetter kiadta 1514-ben, az előszó után egy, a bécsi matematikusokról írt összefoglalásban³⁵ megemlítette Kupferberget.³⁶ Ezenkívül egy évszázaddal később Michael Denis idézi Christophorus Poppenheuser elégiáját, melyben felsorolja a bécsi matematikusokat kronológiai sorrendben: a versben Kupferberg az ötödik a sorban,

²⁷ AFA. III/1. 76. Ez az előadás a második számú Johannesnek lett tulajdonítva.

²⁸ AFA. III/1. 122.

²⁹ AFA. III/1. 86, 96.

³⁰ AFA. III/2. 26.

³¹ UIBLEIN, Paul: *Mittelalterliches Studium an der Wiener Universität. Kommentar zu den Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis 1385–1416*. Wien, 1995. Wiener Universitätsverlag, 115. /Schriftenreihe des Universitätsarchivs 4./ Megjegyzendő, hogy Uiblein az AFA. III. kötetének 264v-ját idézi, de az *Artistenregister* megfelelő oldalán (AFA. III/2. 44–45.) nem találni erre vonatkozóan semmit. A levéltári anyagot jelenleg nem áll módomban autopsziával ellenőrizni, de a későbbiekben érdemes volna egybevetni a kiadást az eredeti szöveggel.

³² AFA. III/2. 32.

³³ AFA. III/2. 51.

³⁴ AFA. III/2. 64.

³⁵ *Uiri mathematici quos inclutum Uiennense gymnasium ordine celebres habuit* alcím alatt.

³⁶ *Tabulae eclipsium Magistri Gerogij Peurbachij*. Ed.: Georg TANNSTETTER. Vienne, 1514. 5r. „Hi duo uiri celeberrimi Astronomiam nobilissimam disciplinam e memoria hominum pene oblitteratam magnifice restituerunt. Reliquerunt post se uiros doctos & excellentes in astronomia Magistrum Henricum seldner Magistrum Eberhardum schlesinger. Magistrum Ioannem de photzensen (!) philosophum Astronomum & Theologum Insignem. Magistrum Ioannem de kupfersberg. Ioannem dornensem (?) eorundem instrumentorum elaboratorem artificiosissimum. Hic postea ordinem fratrum predicatorum ingressus ibidem uaria instrumenta ex aere: nouiter uero sphaeras solidas tres mirae magnitudinis diligenter elaborauit. Vixit hic frater Ioannes in monasterio fratrum predicatorum usque in annum christi 1509. ubi magno confectus senio quieuit in pace.”

előtte Johannes von Gmunden, Georg von Peuerbach, Johannes Regiomontanus és Johannes Nifer de Pfortzen³⁷ szerepel csak.³⁸

Az ismereteink alapján nem eldönthető, hogy az idősebb vagy az ifjabb Johannes volt, akit 1461 nyári vizsgaidőszakában a bakkalaureusi vizsgára a száz natio vizsgáztatójának jelöltek ki,³⁹ mivel az gyakran nem tudott saját vizsgáztatót kiállítani,⁴⁰ majd ez év téli szemeszterében ugyanő felesküdt a vicekancellárnak, és a négy vizsgáztató egyike lett.⁴¹ Ugyanígy eldönthetetlen, hogy az 1473-as év nyári félévében melyikük jelentkezett Examinatornak, ezúttal a rajnai natio vizsgáztatójának.⁴²

Jól látszik az is, hogy 1465–1473 közt egy nagyobb űr található mindkét Kupferberg bécsi egyetemi karrierjében. Egyikük esetében magyarázat erre, hogy ebben az időszakban a pozsonyi egyetem meghívott tanára volt. A bécsi egyetemen tartott előadásaiak tükrében kérdéses, hogy Vitéz egy újabb csillagászt vagy inkább egy filozófiatanárt kívánt-e Pozsonyba hívni. Vitéz csillagászati érdeklődését ismerve, illetve tudván azt, hogy Regiomontanus többet volt Esztergomban, mint Pozsonyban, illetve Ilkus Márton is sokat tartózkodott Budán, feltételezhető, hogy Vitéz az ifjabb Kupferberget hívta meg tanítani. Az is elképzelhető, hogy csillagászati tudását ő sem az egyetemen kamatoztatta, hanem – hasonlóan Regiomontanushoz és Peuerbachhoz, akik csillagászati érdeklődésük mellett humanista szövegolvasásokat tartottak a bécsi egyetemen – egyéb, a csillagászhoz nem feltétlenül közel álló tárgyat is tanított. Nem világos, hogy már a kezdetektől ott volt-e, de az biztos, hogy hasonlóan kollegái nagy részéhez, Vitéz halála után rögtön elhagyta Pozsonyt. Vitéz valószínűleg őt is Leonard Huntpichler javaslatára hívta meg, de lehetséges, hogy Peuerbach vagy Regiomontanus volt az összekötő kapocs. Johannes Reibel de Kupferberg ugyanis egy évfolyammal járt Regiomontanus alatt, mindketten a rajnai natio tagjai voltak, s csillagászati érdeklődésük révén talán már az egyetemi évek során megismerkedtek egymással. Lehetséges az is, hogy nemcsak Vitéz profitált a gyakorlott tanár jelenlétéből, hanem Kupferberg is. 1474-ben, miután Pozsonyból visszatért Bécsbe, 1456. évi azonos című felolvasása után ismét *Theoricæ planetarum* címmel hirdetett előadást, ami felvet egy fontos kérdést. Amennyiben Vitéznél járt, elképzelhetetlen, hogy ne ismerkedett volna meg jobban az érsek patronáltjaival és azok műveivel – hacsak nem ismerte őket már korábban is. Ugyan Georg Peuerbach már 1461-ben meghalt, de 1454-ben Vitéznek dedikált műve, a *Theoricæ novæ planetarum* 1472-ben Regiomontanusnak köszönhetően megjelent nyomtatásban.⁴³ A *Theoricæ planetarum* előadásáim

³⁷ Johannes Nifer de Pfortzen az artes és a teológiai fakultás tanára is volt, l. AFA. III/2. 11, AFA. III/1. 61. 1454-től 1476-ig számos, többnyire csillagászati témájú felolvasást tartott.

³⁸ Michael DENIS: *Wiens Buchdruckergeschicht (sic!) bis MDLX*. Wien, 1782. 472. Az elégiára Kiss Farkas Gábor hívta fel a figyelmet, szívességét ezúton is köszönöm. A részlet így hangzik:

„Magnus Joannes Gmundanus, nobilis arte
Ingenio praestans & pietate grauis.
Carus & Aonijis Purbachius ille Deabus,
Cuius sat laudes dicere nemo queat.
Quique sua a patria duxit cognomen, Ianus
Fama doctrinae notus ad astra suae.
Clarus Joannes Phorcensis, clarus & alter
Cuperspergensis, lumina magna duo.”

³⁹ AFA. III/1. 121.

⁴⁰ UIBLEIN: *l. m.* 1995. (31. jegyzet) 69.

⁴¹ AFA. III/1. 125.

⁴² AFA. III/2. 20.

⁴³ A régi és új bolygóelméletekről bővebben l. PEDERSEN, Olaf: *The Origins of the Theorica Planetarum*. = *Journal for the History of Astronomy* (12.) 1981. 113–123.

nem árulja el, hogy az azonos című régi, vagy pedig az új, Peurbach-művet értjük-e alatta. A kérdés tehát az, hogy visszatérvén Bécsbe Kupferberg melyik bolygóelméletet oktatta: a régit vagy az újat?

Ez utóbbi kérdés megválaszolása – mely már a csillagászat- és recepciótörténet irányába mutat – még várat ugyan magára, de reményeim szerint az egyetemi akták alapos tanulmányozása segít majd ezekben a kérdésekben is eligazodni. Johannes de Kupferberg személyében az Academia Istropolitana egy eddig elfeledett tanárát ismerhettük meg, így egy lépéssel közelebb kerültünk az egyetem rejtélyes tanári karának felderítéséhez.

SZILÁGYI EMÓKE RITA